

Kultura

Změna v sovětském vedení v polovině 60. let se velmi rychle projevila v kulturním a politickém ovzduší. V prvních několika letech po nástupu Brežněva ještě docházelo k pokusům o udržení relativně liberální atmosféry Chruščovovy éry proti tlaku konzervativních kruhů, které měly podporu nejvyšších stranických míst. Konzervativismus však koncem 60. let plně zvítězil. Řada literárních děl nebyla vydána a kolovala jako samizdaty. Pro sovětskou kulturu v 70. letech bylo typické, že mnoho spisovatelů bylo nuceno odejít do exilu. Řada významných děl byla proto publikována nejprve v cizině, případně ilegálně. Pro krátké přechodné období po roce 1964 bylo důležité soupeření časopisů *Novyj mir*, v jehož čele stále stál Alexander Tvardovskij, a *Oktjabr*, redigovaný ortodoxním Viktorem Kočetovem, jehož černobílý pohled odpovídal socialistickému realismu konzervativního až stalinského ražení.

Oficiální rehabilitaci Stalina na 23. sjezdu KSSS v roce 1966 zabránil mj. dopis 25 sovětských intelektuálů, nicméně kritika Stalina již byla nepřijatelná. Projevilo se to i za skandálu okolo historické práce Alexandra M. Někriče *1941. 22. června*, která na tehdejší poměry velmi otevřeně a kriticky analyzovala události, spojené s přepadením Sovětského svazu Německem, a úlohu Stalina. Kniha se sice v roce 1965 objevila na trhu, avšak okamžitě z něj byla stažena a rozpoutala se okolo ní dramatická diskuse. Někrič sice ještě dále pracoval v akademii, ale později byl vyloučen z KSSS a v roce 1976 byl donucen opustit Sovětský svaz. Stranický výbor Institutu historie Akademie věd SSSR, který publikování jeho práce povolil, byl rozpuštěn a jeho členové potrestáni. (Spolu s Michailem Hellerem se A. Někrič později stal autorem proslavené knihy o genezi sovětského režimu s příznačným názvem *Utopie u moci*.)

Protistalinské citění bylo v zemi zvláště u inteligence tak silné, že zabránilo i druhému pokusu o rehabilitaci Stalina u příležitosti jeho 90. narozenin v prosinci 1969. Jednalo se však již jen o labutí píseň. Důsledky šoku z událostí v Československu a srpnové intervence zasáhly všechny sféry života Sovětského svazu. Zpomalily se a posléze i zastavily ekonomické reformy a prosadil se bezpečný, nekonfliktní konzervativismus a aktivní ideologická protireformace. Nové ovzduší v zemi zasáhlo především sféru kultury. Tvardovskij byl donucen opustit *Novyj mir*, jehož redakce byla rozeznána. Řada autorů byla vyloučena ze Svazu spisovatelů a nemohla již v Sovětském svazu publikovat. K těm, kteří emigrovali, resp. byli donuceni emigrovat, patřil Josif Brodskij, jemuž byla v roce 1977 udělena Nobelova cena za literaturu, Viktor Někrasov, Alexandr Galič, Vladimír Maximov, Alexandr Solženicyn a další. V druhé polovině 60. let a na počátku dalšího desetiletí navíc zemřelo několik významných autorů: Anna Achmatovová, Ilja Erenburg, Konstan-

tin Paustovskij, sám Tvardovskij aj., což kulturu silně oslabilo a narušilo její kontinuitu.

Z nových spisovatelů se projevovala nacionalisticky zabarvená skupina tzv. *děvevenščiki*, kteří žili na venkově a oslavovali jeho lid. V centru jejich pozornosti stála především budoucnost ruského národa a ruské kultury. K nejvýznamnějším z nich patřil Jurij Trifonov. Oficiální tvorba se soustřeďovala okolo časopisu *Oktjabr*, avšak populární byla zvláště seriózní *Litěraturnaja gazeta* a stále i *Novyj mir*. Oficiální kulturní linií se stal socialistický realismus, proti němuž stála neoficiální a potlačovaná avantgarda. Výstavy avantgardních umělců, pořádané na volných prostranstvích, byly ovšem vzápětí likvidovány policií.

Podstatnou měrou se zlepšily vzdělávací možnosti, i když zájem o vysokoškolské studium klesal: v 60. letech přicházelo ročně na vysoké školy asi 900 tis. studentů, zatímco v roce 1977 to bylo již jen na 600 tisíc. Kulturní a vzdělanostní úroveň však nepochybně dále podstatně vzrostla. Vzhledem k tomu, že Brežněvův režim rozhodně odmítal „Chruščovovy výstřelky“ a požadoval klid, přál si vyhnout se všem veřejným známým odmítání a opozice vůči oficiálnímu kurzu. Stejně jako v jiných zemích bloku se prohloubilo rozdělení na věci a morálku veřejnou a soukromou. Avantgarda byla soukromou záležitostí a pokud nebyla veřejně prezentována, režim se o ni celkem nezajímala. Sociální politika, jež měla zajistit „chléb a hry“, pak uveřejněný trend jen plně podporovala. Cenzurou vytvořená informační bariéra se pokoušela co nejvíce omezit kontakty obyvatelstva se Západem a stejně jako v minulosti dělala z přístupu k informacím privilegium, nikoliv právo.

Disent a opozice

Stejně jako v jiných zemích sovětského bloku znamenala silný impuls pro rozvoj disidentského hnutí a pro část sovětské veřejnosti sovětská intervence do Československa, a především od přelomu 60. a 70. let politika *détente* v mezinárodních vztazích, závěry Helsinské konference z roku 1975 a z nich zejména ustanovení o lidských právech. Ve srovnání s počtem obyvatel se jednalo o nevelká hnutí, která byla oslabována jak emigracemi, tak stálým zatýkáním, vězněním a kontrapropagandou. Hrubé odhady ze 70. let hovořily asi o 8–9 tisících politických vězňů, o 10 tisících disidentů, zaměřených zvláště na obranu lidských práv, a zhruba asi o 250 000 stoupců disentu a aktivistů různých národností, bojujících za svá práva. Někteří z nich, hlavně sovětské Židé a Němci, měli ovšem jediné přání, a to co nejdříve emigrovat.

Disidentské hnutí však získávalo na významu bez ohledu na nové stoupence. Existenčně důležitá pro něj však byla zahraniční podpora a sympatie.

Oficiální ideologie a politika „poskytovaly“ nezávislému myšlení poměrně rozsáhlý volný prostor, neboť množství problémů a otázek minulosti i současnosti bylo tabuizováno. Tento prostor mohli vyplnit právě disidenti svými názory, představami a kritikou. Jejich samizdaty se většinou propašovaly na Západ a potom prostřednictvím rozhlasových vysílání (např. *Hlasu Ameriky*, *BBC* aj.) se s nimi zpětně seznamovala veřejnost Sovětského svazu, ale také ostatních států bloku. Podstatně se tak rozšiřoval okruh příjemců a vliv disentu.

Disidentská a nacionalistická hnutí byla však převážně intelektuálně orientovaná, což prohlubovalo propast mezi nimi a dělnickou třídou. Pokud totiž mělo dojít k posunu od disentu k opozici, musela být tato propast překonána. K tomu však nedošlo. Dělníci protestovali, a dokonce stávkovali proti špatné životní úrovni či pracovním podmínkám a v některých případech dokonce požadovali svobodné odbory. V roce 1978 se je sice pokusil založit ukrajinský horník Vladimír Klebanov, ale jeho snaha nenalezla odezvu ani v SSSR, ani v cizině a jejich zakladatel byl uvězněn na psychiatrické klinice. Věznění v psychiatrických zařízeních se vůbec stalo tehdejší oblíbenou metodou odstraňování nepohodlných disidentů.

Informačním fórem disidentského hnutí se stal samizdat *Kronika současných událostí*, jejíž první číslo vyšlo v dubnu 1968. *Kronika* měla vycházet jednou za dva měsíce, ale kvůli represím KGB se objevovala nepravidelně, přesto se objevilo celkem více než 60 vydání. Přinášela informace o soudních procesech, pronásledování aktivistů, věřících, příslušníků národnostních menšin, ale také o cenzuře a činnosti KGB. Vyhýbala se polemikám a primárně požadovala, aby byla dodržována sovětská ústava, zákony a mezinárodní závazky, které na sebe Sovětský svaz vzal, včetně Deklarace lidských práv a pozdějšího Závěrečného aktu z Helsinek. K významným skupinám náležel *Výbor na obranu práv člověka*, který v roce 1970 založil jaderný fyzik Andrej Sacharov („otec“ sovětské vodíkové bomby) a k němuž se přihlásil např. také Solženicyn.

Právě rostoucí spolupráce ve směru Východ–Západ, a především závěry Helsinské konference z roku 1975 vyvolaly jisté naděje na zlepšení v oblasti dodržování lidských práv v SSSR a zemích bloku. Byly však marné. Helsinská konference přesto výrazně podpořila hnutí, která prosazovala dodržování Závěrečného aktu v celé východní Evropě a kontrolovala jeho plnění. Jednou z takových skupin byla *Helsinská skupina*, založená v dubnu 1976. Soustředovala se okolo obhájce lidských práv Jurije Orlova, který byl zatčen v roce 1977, a monitorovala právě dodržování Závěrečného aktu. K jejím členům patřil opět Sacharov a jeho manželka Jelena Bonnerová. K dalším obhájcům lidských práv patřili Vladimír Bukovskij a Anatolij Ščaranskij, který hájil zvláště právo sovětských Židů na emigraci.

V roce 1972 se KGB podařilo *Kroniku* dočasně umlčet. Prominentní disidenti byli vyhnáni do exilu, jiní, např. A. Sacharov, byli posláni do vyhnan-

ství. *Kronika* začala vycházet opět v roce 1974, kdy se objevil také její ukrajinský protějšek, *Hlas Ukrajiny*. Na Ukrajině bylo již v roce 1965 uvězněno na 20 intelektuálů, pak však díky jisté toleranci ukrajinského nacionalismu ze strany prvního tajemníka KS Ukrajiny P. Šelesta až do roku 1971 žádný. Po jeho odstranění se však poměry výrazně zhoršily. Rovněž v pobaltských republikách bylo disidentské hnutí spojeno s nacionalistickým, které usilovalo o národní emancipaci a nezávislost. V roce 1972 tu vyšel samizdat *Kronika litevské katolické církve*. Obdobně např. v Gruzii vycházel nepravidelně samizdatový časopis *Zlaté rouno*. Koncem 70. let byla také řada gruzinských disidentů odsouzena k těžkým trestům vězení.

Tab. 67 – Procento místní populace v Lotyšsku, Litvě a Estonsku užívající ruštinu jako první a druhý jazyk (dle věkových skupin v roce 1970)

věk	Lotyši	Litevci	Estonci
0–10	12,02	3,42	3,94
11–15	38,44	23,87	13,51
16–19	67,00	61,12	41,74
20–29	75,76	71,26	60,06
30–39	68,78	56,70	46,51
40–49	52,34	40,74	28,06
50–59	39,18	25,07	16,45
nad 60	40,33	20,79	22,24
celkem	47,19	35,01	28,29

Zdroj: Dreifelds J., Latvian National Demands and Group Consciousness Since 1959, In: Nationalism in the USSR & Eastern Europe in the Era of Brezhnev & Kosygin. Ed. G. W. Simmonds. Detroit 1977, s. 139 (zpracováno podle Itogi vsjesojuznoj perepisi naseľenija 1970 goda)

Tab. 68 – Emigrace Židů ze Sovětského svazu do Izraele v letech 1967–1974

rok	počet
1967	480
1968	231
1969	3 019
1970	999
1971	12 832
1972	31 652
1973	33 477
1974	17 373

Zdroj: Gitelman Z., The Jewish Question In The U.S.S.R. Since 1964, In: Nationalism in the USSR & Eastern Europe in the Era of Brezhnev & Kosygin. Ed. G. W. Simmonds. Detroit 1977, s. 326

Zvláštními případy byli sovětské Židé a Němci. Oběma skupinám ulehčilo situaci uvolnění mezinárodního napětí v 70. letech. Aby dala najevo svoji přístupnost a odrazila obvinění z porušování lidských práv, povolovala sovětská vláda omezenou emigraci obou skupin ze země. Postoj Moskvy byl však ovlivňován stavem vztahů k SRN, a především vůči Spojeným státům. Přes množství omezení, včetně zákazu emigrace nositelům státního tajemství, mezi které patřil také každý, kdo právě ukončil vojenskou službu, vycestovalo v 70. letech ze Sovětského svazu asi 200 000 Židů a 49 000 Němců. Se zhoršením mezinárodní situace na konci 70. let však tato praxe ustala.

Zahraniční politika

Détente

Koncem 60. let se v mezinárodních vztazích vytvořila zvláštní a neopakovatelná situace, která umožnila následné uvolnění napětí mezi Východem a Západem. Jejimi protagonisty byli ze sovětské strany Leonid Brežněv, z americké prezident Richard Nixon a v SRN kancléř Willy Brandt. Jedním z faktorů, který umožnil Moskvě prosazovat *détente*, bylo poněkud paradoxně její intenzivní zbrojení. Zatímco Spojené státy byly stále více angažovány ve Vietnamu a válka je progresivně a všestranně vyčerpávala (v roce 1968 dosáhly vojenské výdaje USA na ni sumy 28 miliard dolarů), Sovětský svaz vyrovnal jejich početní, a do jisté míry i technologickou převahu ve strategických jaderných zbraních. Proto zmizely stále sovětské obavy o zajištění vlastní bezpečnosti a vznikla možnost vést rozhovory s Washingtonem o jejich kontrole jako „rovný s rovným“. Na druhé straně měl však SSSR silnější pozemní armádu než Západ. Také jeho válečné loďstvo rostlo velmi rychle a bylo již projektováno na provádění nezávislých operací ve víceméně globálním měřítku. Při srovnání let 1962 a 1969 se poměr sil podstatně změnil, takže jakákoliv konfrontace by probíhala na základě praktické rovnosti sil a byla by vzájemně naprosto zničující. Sovětsko-americké vztahy se proto stávaly stále pragmatičtějšími a jejich ideologický náboj, ať již jím byl boj proti komunismu či světová revoluce, byl odsunut do pozadí. Do jisté míry se dočasně oslabilo také jejich soupeření ve Třetím světě, neboť obě mocnosti zjistily, že ani velká ekonomická a vojenská pomoc jim nezajistí loajalitu jejich klientů, kteří naopak využívali sovětsko-amerického soupeření k vlastnímu prospěchu.

Ke zlepšení vztahů se Západem nutily Sovětský svaz také velmi komplikované vztahy v trojúhelníku Sovětský svaz – Spojené státy – Čína a zlepšení čínsko-amerických vztahů. Jak v Sovětském svazu, tak v ČLR byla v té-

době druhá strana považována za hlavního nepřítele, nikoliv již Spojené státy. Moskva si proto potřebovala uvolnit ruce, aby se mohla věnovat zajištění svých hranic s Čínou. V pořadí priorit Sovětského svazu hrála nemalou roli i skutečnost, že *détente* nabízela možnost rozvoje zahraničního obchodu, snadnějšího získání půjček k dovozu nejen potravin, ale také moderní techniky a technologií.

Sovětská zahraniční politika byla za Brežněvovy éry určována víceméně pragmatickými ohledy a základním strategickým rozhodnutím využít vhodné konstelace sil a definitivně prosadit Sovětský svaz jako globální supervelmoc. Sovětským cílem bylo kombinovat rostoucí vojenskou, politickou a ještě také ekonomickou sílu a dosáhnout toho, aby Spojené státy akceptovaly SSSR jako sobě rovnocennou mocnost. Dosažení takového statutu znamenalo pro Moskvu kromě prestižní stránky také definitivní vyřešení některých otázek v oblastech, které kontrolovala (např. hraničních). Sovětský svaz tak po překonání krizí bloku dával na přelomu 60. a 70. let najevo sebedůvěru, sílu, prováděl aktivní politiku prakticky již v globálním měřítku. Jeden z dobových pozorovatelů charakterizoval tehdy jeho chování v mezinárodní politice pojmem „yuppie status“, což s určitou nadsázkou mělo označovat člověka, který je dynamický, úspěšný a myslí si, že může všechno*.

Vhodná situace se vytvořila také na evropské úrovni. Sovětská zahraniční politika se pokoušela využívat nezávislých postojů francouzské zahraniční politiky za prezidentství generála de Gaulla, důležitější však bylo, že ve volbách v SRN v říjnu 1969 zvítězila sociální demokracie (SPD). Nový předseda vlády W. Brandt přistoupil k prosazení své koncepce nové *Ostpolitik*, která vycházela z uznání geopolitických realit na evropském kontinentě, a to zvláště jednoho německého národa, ale dvou německých států, mezi nimiž by existovaly normální vztahy. To dosavadní oficiální zahraničně politická linie křesťansko-demokratických vlád v duchu tzv. Hallsteinovy doktríny odmítala. Brandt současně vyjádřil ochotu normalizovat a navázat dobré vztahy se Sovětským svazem a s celou východní Evropou.

Ještě před koncem roku 1969 přistoupila SRN ke smlouvě o nešíření jaderných zbraní a 12. srpna 1970 podepsal Bonn smlouvu se Sovětským svazem, která svým zaměřením vytvořila základnu pro uspořádání v Evropě. Oba státy odmítly použití síly ve vzájemných vztazích a uznaly stávající hranice všech států v Evropě včetně hranic Polska a NDR za neporušitelné. Bonn ovšem pečlivě střežil právo Německa na znovusjednocení země. Logickým pokračováním smlouvy s Moskvou bylo uzavření obdobné smlouvy SRN s Polskem (7. prosince 1970). Zbývalo vyřešit otázku vztahů s Česko-

* Pojem *yuppie*, který se kolem roku 1983 objevil ve Spojených státech a poté i ve Velké Británii, označoval novou generaci mladých, ambiciózních a úspěšných lidí, tvrdě pracujících v odvětvích jako finančnictví, technologie a reklama.

slovenskem a hlavně mezi oběma německými státy. Jednání byla poměrně složitá. Vzhledem k problémům spojeným s platností mnichovské dohody, byla smlouva s Československem uzavřena až v prosinci 1973, a to po nátlaku Moskvy na Prahu. Již rok předtím (21. 12. 1972) došlo k podepsání dohody mezi oběma německými státy, která sice neřešila německý problém, avšak jejich vztahy normalizovala a znamenala jejich faktické vzájemné uznání.

Zbýval problém Západního Berlína, na jehož vyřešení vázaly západní státy včetně USA svolání konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, na níž měl Brežněv eminentní zájem. Rozhovory čtyř mocností o Západním Berlínu začaly sice již v březnu 1970, příslušná dohoda však byla podepsána 3. září 1971 a uvedena v platnost protokolem z 3. června 1972. Ačkoliv žádná ze stran neustoupila ohledně statutu Berlína, dohoda upravovala množství sporných otázek, které byly zdrojem napětí. Západní Berlín nebyl uznán za součást SRN, ta ho však měla právo zastupovat ve všech mezinárodních záležitostech s výjimkou těch, které se týkaly bezpečnostní problematiky nebo statutu města. Dohoda řešila otázky spojené s tranzitem do Západního Berlína a množství dalších, včetně humanitárních. Berlínská zeď sice stála dál, čtyřstranná dohoda o Berlínu však odstranila problém, který byl zdrojem permanentního napětí mezi Východem a Západem.

Souběžně s uvolňováním napětí v Evropě se rozvíjela *détente* na globální úrovni sovětsko-amerických vztahů. Neoddělitelnou součástí, podmiňující jejich zlepšení, byly rozhovory, které vedly k první dohodě o omezení strategických jaderných zbraní v roce 1972 (Rozhovory o omezení strategických zbraní; *Strategic Arms Limitation Talks* – SALT). Zdá se, že Moskva došla někdy v polovině roku 1968 k závěru, že by nebylo vhodné dále pokračovat v neomezených zbrojních závodech se Spojenými státy. Kvůli invazi Sovětského svazu do Československa však příslušné rozhovory začaly až v listopadu 1969. Hlavním cílem Moskvy bylo dosáhnout stabilní úrovně sovětských a amerických strategických sil s tím, že by rozmístování nových zbraní bylo do jisté míry omezeno. Současně usilovalo sovětské vedení o maximální svobodu ve výzkumu, neboť chtělo vyrovnat americký technický náskok a zdůrazňovalo také právo zaměřovat své jaderné zbraně i proti dalším zemím, zjevně tedy proti Číně.

Upevnění mocenských pozic umožnilo Brežněvovi, aby na 24. sjezdu KSSS prosadil *détente* jako oficiální zahraniční politiku Sovětského svazu. Na sjezdu ostře zaútočil proti Číně a současně se vyslovil pro zlepšení vztahů se Spojenými státy. Byl nejvyšší čas, neboť v ČLR mezitím již skončila kulturní revoluce a Peking, ve snaze posílit své postavení vůči Moskvě, hledal cesty k normalizaci vztahů se Spojenými státy, které ovšem byly připraveny „čínskou kartu“ využít. Bomba vybuchla v polovině července 1971. Poradce amerického prezidenta Richarda Nixona pro otázky národní bezpečnosti Henry Kissinger totiž po krátké návštěvě ČLR oznámil, že Nixon přijal po-

zvání k návštěvě Pekingů v roce 1972. Znamenalo to zásadní obrát v politice USA, konec snahy izolovat Čínu, kdy Washington také přestal blokovat její vstup do OSN a Rady bezpečnosti. Spojené státy sice v této době měly primární zájem na ukončení války ve Vietnamu, avšak Moskvě hrozilo, že se dostane do izolace, v níž by musela čelit nejen Západu, ale i jadernými zbraněmi vyzbrojené Číně.

Moskva reagovala poměrně promptně a v polovině října 1971 pozval Nixona k návštěvě SSSR také Brežněv. Sovětský svaz současně dával všemožně najevo, že zlepšení vzájemných vztahů přikládá mimořádnou váhu. V době mezi pozváním Nixona a jeho návštěvou Moskvy koncem května 1972 totiž oba státy podnikly sérii kroků podporujících jejich sblížení, mj. uzavřely dohodu o prodeji amerického obilí a prodeji vybavení továrny na výrobu nákladních automobilů i pomoci při její stavbě. K dalším patřila modernizace tzv. horké linky s využitím spojových družic, dohoda o omezení rizika náhodného vypuknutí jaderné války a počátkem ledna 1972 se obě strany shodly na zřízení amerického konzulátu v Leningradě a sovětského v San Francisku. Konečně, krátce před vlastním summitem, podepsaly USA, SSSR a Velká Británie smlouvu, která postavila mimo zákon výrobu a použití biologických zbraní.

Prudký rozmach sovětsko-amerických vztahů nenarušila ani indicko-pákistánská válka koncem roku 1971 a dokonce ani blokáda přístavů a pobřežních vod sovětského spojence, Severního Vietnamu, kterou nařídil Nixon v průběhu rozsáhlé ofenzivy severovietnamských vojsk pouhé dva týdny před cestou do Moskvy. Obě strany měly na *détente* evidentně takový zájem, že nehodlaly akceptovat žádný rušící prvek. Odhodlání Moskvy musela definitivně posílit Nixonova návštěva Pekingů v únoru 1972. Znamenala nejen začátek normalizace americko-čínských vztahů, ale dokončila formování trojstranného mocenského systému. Začlenění ČLR do systému supervelmocí muselo vést k zásadnímu přehodnocení sovětského strategického uvažování a plánování.

První velmocenský summit Brežněva s Nixonem v Moskvě trval od 22. do 30. května 1972. Z rozsáhlé palety témat se patrně nejtěžší týkala Vietnamu a dokončení smlouvy SALT I. Spojené státy usilovně hledaly takové východisko z vietnamské války, které by neznamenalo jejich formální porážku a umožnilo jim „zachovat si tvář“. Nixon žádal Brežněva, stejně jako předtím Mao Ce-tunga, aby přiměl Severní Vietnam k pružnějším postojům za rozhovorů v Paříži. Nevíme sice dobře, jak Sovětský svaz ovlivnil postoje severovietnamského vedení, skutečností však zůstává, že od podzimu 1972 zaujímal Vietnamská demokratická republika (VDR) v řadě otázek nové přístupy, které v lednu příštího roku umožnily podepsání pařížské dohody o zastavení války. Jak Nixon, tak jeho poradce Kissinger věřili, že postoje VDR ovlivnila také Moskva.

Z rozhovorů SALT vzešly dvě důležité dohody. Jednou byla časově neomezená dohoda o omezení obranných protiraketových systémů, která stanovovala, že každá ze stran může mít pouze dva. Vlastní dohoda SALT I měla platnost na pět let. Upravovala náhradu zastaralých systémů novými a zejména určovala početní limity pozemních a ponorkových strategických raket: USA mohly celkem mít až 1710 a Sovětský svaz 2350 střel. Smlouva SALT I tedy ukládala oběma stranám kvantitativní limity, aniž brala ohledy na kvalitativní pokrok při vývoji hlavic, jakými byly např. hlavice MIRV (*Multiple Independently-targeted Re-entry Vehicle*), tj. rakety vybavené několika samostatně naváděnými hlavicemi. Američtí plánovači a stoupenci dohody SALT I byli právě v tomto směru silně překvapeni. Věřili, že početní převaha sovětských jaderných zbraní je více než vyrovnána technologickou převahou Spojených států, které již zaváděly do výzbroje rakety s hlavicemi MIRV. Očekávalo se, že Sovětský svaz dospěje k výrobě těchto hlavic asi za 10 roků. Sověti však již za rok po podepsání dohody SALT I začali zkoušet rovnou tři systémy, které byly vybaveny uvedeným typem hlavic. Z vojenského hlediska neměly zatím význam, spíše se jednalo o psychologický efekt ukazující, jak Američané opět podcenili sovětské zbrojní úsilí. Sovětské testy ale současně posílily kritiky dohody v USA.

Dohoda SALT I se však stala ústředním bodem a trvalým výsledkem *détente*. Na ni navazovaly a od ní se odvíjely další rozhovory o kontrole jaderných zbraní. Dokládala také, že velmoci mohou dospět k dohodě i v tak citlivé oblasti. Není proto náhodou, že *détente* byla do velké míry ztotožněna právě s uvedenou dohodou.

Většina dalších dohod, uzavřených v průběhu prvního summitu, se týkala nekontroverzních záležitostí: spolupráce ve vědě, kultuře, zdravotnictví, přípravy společného kosmického letu Sojuz-Apollo, jednalo se o obchodní výměně a byla vytvořena společná obchodní komise atd.

Moskevská jednání skončila podepsáním *Deklarace o základních principech vztahů mezi USA a SSSR*, která byla pokusem kodifikovat pravidla jejich vztahů a chování a do jisté míry také principy *détente*. Obě supervelmoci se zavazovaly, že budou bránit vzniku takových situací, které by vedly k vyostření vzájemných vztahů, že udělají vše proto, aby se vyhnuly vzájemné konfrontaci, a nebudou usilovat o získání jednostranných výhod na účet druhé strany. Konstatovalo se, že USA a SSSR mají zvláštní odpovědnost, a tudíž učiní vše, aby nevznikaly konfliktní situace, které by vyostřovaly mezinárodní napětí. Dále se obě strany zavázaly, že budou respektovat suverenitu a rovnost států a nebudou uznávat nároky žádných zemí na zvláštní práva či výhody.

Moskva ovšem ve své propagandě zdůrazňovala, že se *détente* týká jen mezistátních vztahů, a nikoliv ideologie. Georgij Arbatov, ředitel vlivného Institutu USA a Kanady, například v únoru 1973 zdůrazňoval, že moskevský

summit je prvním krokem na cestě ke sblížení, ale varoval, že sovětsko-americký boj bude dále pokračovat, neboť je „historicky nevyhnutelný“. V jeho *de facto* oficiální interpretaci *détente* pouze omezila nebezpečí vojenského konfliktu mezi mocnostmi, ale „ideologickou rivalitu a soupeření“ doplnilo jistou spoluprací.

Sovětský svaz ve skutečnosti potřeboval „imperialistické“ státy, aby jejich obilím čelil nebezpečí nedostatku potravin v mateřské „zemi socialismu“. Spojené státy totiž v roce 1972 poskytly Moskvě půjčku ve výši 750 milionů dolarů na nákupy amerického obilí v příštích třech letech za dotované ceny. A právě vážná neúroda v témže roce donutila Moskvu, aby okamžitě po moskevském summitu začala ve Spojených státech nakupovat obrovská kvanta obilí, což vyvolalo prudké zvýšení jeho cen na americkém trhu, ale také nepříznivou vnitropolitickou reakci v USA a pocity frustrace. Sovětské organizace zahraničního obchodu totiž Američanům později nabídly zpětný odprodej části obilí, které se ještě nacházelo v amerických skladech, a to za tržní cenu, trojnásobně vyšší, než kterou samy předtím zaplatily. Celá záležitost vešla do amerického podvědomí jako *great grain robbery* (velká obilní loupež) a obohatila tak argumentační arzenál kritiků americko-sovětského sblížení. Díky nákupům obilí a technologií se však prudce zvýšil sovětsko-americký obchod. Jestliže v roce 1971 dovezl Sovětský svaz z USA zboží za 162 milionů dolarů, pak v roce 1973, vzhledem k dovozu obilí, již za 1190 milionů dolarů. V roce 1974, kdy dovoz obilí poklesl na polovinu, činila tato částka stále ještě 620 milionů dolarů.

Právní základnou vzájemného obchodu měla být obchodní smlouva, podepsaná 18. října 1972. Americký Kongres však v ratifikačním řízení odmítl udělit Sovětskému svazu doložku nejvyšších výhod, pokud nedojde k uvolnění emigrace sovětských Židů ze země. Tzv. Jackson-Vannikův dodatek navíc omezoval výši amerických úvěrů Sovětskému svazu. S těmito dodatky pak Kongres obchodní smlouvu v prosinci 1973 ratifikoval. Pro Brežněva byla celá záležitost z ideologických, politických, ale hlavně z ekonomických důvodů nepochybně velice nepřijemná a jen podtrhovala zcela odlišný přístup k otázce lidských práv. Moskva proto rutinně obvinila Spojené státy ze zasahování do vnitřních záležitostí a v lednu 1975 obchodní dohodu vypověděla. Nicméně americké a západoevropské úvěry spolu s velkým rozmachem obchodu a přísunem západních technologií podepřely stagnující ekonomiky SSSR i jeho východoevropských satelitů.

Na jaře 1973 začalo ve Spojených státech vyšetřování aféry *Watergate*, které oslabovalo postavení Nixonovy administrativy a zúžilo její manévrovací prostor. Moskva zprvu bagatelizovala význam aféry a nepřipouštěla si, že by ovlivnila vztahy obou zemí v předvečer dalšího summitu. Vyvrcholením vztahů obou států a zvláště dobrých osobních vztahů Brežněva s Nixonem, kteří se dohodli na pravidelných setkáních, byla nepochybně Brežněv-

vova návštěva Spojených států ve druhé polovině června 1973. Nikdy od druhé světové války nebyl mezi Washingtonem a Moskvou takový „nedostatek“ sporných bodů jako nyní. Stejně jako před rokem podepsali oba státníci i nyní další sérii celkem 11 smluv, z nichž tři se týkaly jaderné oblasti. Bylo rozhodnuto vytvořit společnou komisi pro mírové využití jaderné energie, obě strany se shodly na základních principech budoucí dohody o omezení strategických zbraní, která měla dát impuls rozhovorům SALT II v Ženevě. Konečně byla uzavřena dohoda o odvrácení jaderné války, v níž se obě strany zavázaly, že v případě nebezpečí vzniku jakéhokoliv konfliktu se budou vzájemně informovat a konzultovat.

Brežněv s poradcem amerického prezidenta Nixona, H. Kissingerem na lovecké dači v Davidovu v roce 1973

Nová fáze sovětsko-amerických vztahů byla vzápětí prověřena událostmi, nad nimiž měly obě supervelmoci jen omezenou kontrolu. Jednalo se o další arabsko-izraelskou válkou v říjnu 1973. Sovětský svaz byl evidentně o arabském útoku na izraelské pozice informován předem, neučinil však nic, aby ho odvrátil, ani neinformoval Spojené státy. Jeho postoj byl v kontextu narušených sovětsko-egyptských vztahů, kdy se Moskva snažila opětovně posílit vliv nad svým spojencem, sice pochopitelný, ale Spojené státy jej se stejně pochopitelných důvodů interpretovaly jako nedodržení závazků, plynoucích z *Deklarace o principech vzájemných vztahů*.

Spojené státy také silně iritovalo sovětské chování v průběhu války, zvlášt-

tě v okamžiku, když izraelská vojska překročila Suezský kanzál, na západním břehu obklíčila 3. egyptskou armádu a dostala se do postavení, ze kterého mohla dokonce ohrozit Káhiru. Egyptský prezident Anvar Sadat tehdy naléhavě žádal Moskvu o pomoc, Brežněv proto 24. října 1973 oznámil Nixonovi, že pokud Izrael nezastaví postup svých vojsk, Sovětský svaz proti němu zasáhne, a nařídil pohotovost několika výsadkových divízi. Americká reakce byla ostrá a hned příštího dne vyhlásil Nixon bojovou pohotovost všech druhů amerických ozbrojených sil. Teprve po hektické diplomatické aktivitě se podařilo dojednat příměří v arabsko-izraelské válce a odvrátit možné střetnutí supervelmocí.

Někteří autoři zastávají názor, že období let 1973–1974 bylo pro sovětské chápání *détente* a možností, které z něho plynuly, rozhodující. Podle historika Adama Ulama právě od arabsko-izraelské války změnil Sovětský svaz svoje hodnocení *détente* v tom smyslu, že již od něj nevyžaduje zdrženlivost a reciprocitu na mezinárodním poli. Válka na Středním Východě, ale především válka ve Vietnamu a další postup Spojených států ve Vietnamu po podepsání pařížských dohod, aféra *Watergate* a stav americké vnitřní politiky ukazovaly, že Spojené státy jsou paralyzované a nacházejí se v předkrizovém stavu. Na západoevropské státy právě tehdy dopadly drtivé důsledky tzv. ropné krize, z níž Sovětský svaz naopak těžil. Moskvě se naskytlá příležitost a neviděla důvody, proč by jí neměla využít a nepokusit se získat další pozice v Třetím světě. Současně ovšem zastávala „poněkud“ disparátní názor, že taková aktivita není v rozporu s přátelskými vztahy na linii Východ–Západ.

Nixonova návštěva v Moskvě v červnu 1974 již nepřinesla žádné podstatnější výsledky a jeho rezignace v důsledku aféry *Watergate* v srpnu téhož roku ukončila „období líbáněk“ v sovětsko-amerických vztazích. Do centra pozornosti se tehdy dostávaly problémy s přípravou další dohody o omezení jaderných zbraní SALT II. Jednání ztroskotávalo na řadě problémů a jediným, byť významným výsledkem setkání nového amerického prezidenta G. Forda s Brežněvem ve Vladivostoku koncem listopadu 1974 bylo stanovení kvantitativních limitů strategických zbraní. Každá strana mohla mít ve výzbroji nejvíce 2400 nosičů strategických zbraní, z toho maximálně 1320 mohlo být vybaveno několika samostatně naváděnými hlavicemi. Své přebytečné nosiče musel Sovětský svaz zlikvidovat. Dohoda sice stanovovala nukleární paritu, ve Spojených státech však dále posílila hlasy oponentů, kteří zdůrazňovali, že dosavadní dohody jsou výhodné po Sovětský svaz a že Moskva porušuje dohodu SALT I.

Vladivostocký summit byl na několik roků posledním. Na rok 1975 byla sice plánována Brežněvova návštěva Washingtonu, avšak kvůli zhoršení vztahů se již neuskutečnila. Moskva v lednu 1975 odstoupila od obchodní dohody se Spojenými státy a krátce nato, 30. dubna 1975, severovietnamská

armáda zlikvidovala jihovietnamský režim a obsadila Saigon. Prakticky ve stejnou dobu se zhroutily i proamerické režimy v sousedním Laosu a Kambodži. Pád Indočíny pod komunistickou nadvládu znamenal pro Spojené státy, vzhledem k jejich dlouholetému úsilí takovému vývoji zabránit, silné trauma, které ještě zesílilo, když Sovětský svaz využil této situace a intervenoval s použitím kubánských vojsk v Africe.

Zhoršování vztahů dočasně zastavil společný let kosmických lodí Sojuz–Apollo a především Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, která se konala koncem července 1975 v Helsinkách za účasti 33 hlav evropských států (Albánie se nezúčastnila), Spojených států a Kanady. Konference na jedné straně znamenala vyvrcholení politiky *détente*, na druhé straně se konala v době, kdy tato politika měla svůj zenit již za sebou. Ustanovení konference a zvláště tzv. helsinský proces, který na ni navazoval, však výrazně ovlivnily evropskou politickou scénu a měly značný význam pro další vývoj ve východoevropských zemích.

Helsinský Závěrečný akt, podepsaný 1. srpna 1975, měl čtyři části, populárně zvané koše. V úvodní části deklarace byly obsaženy obecné principy vztahující se k evropské bezpečnosti, spolupráci a k lidským právům. Druhý koš obsahoval závazek signatářů rozšiřovat ekonomickou, vědeckou a kulturní spolupráci. Další a nejnámější třetí koš kodifikoval principy mezinárodního pohybu lidí a myšlenek včetně závazku, že příslušné země nebudou klást překážky slučování rozdělených rodin, pohybu lidí, že umožní členům náboženských a profesních organizací kontakty s kolegy v ostatních státech atd. Závěrečná část pak obsahovala ustanovení ohledně konání následných konferencí. Problematiky lidských práv, která vzápětí vystoupila do popředí, se tedy netýkal pouze třetí koš, ale její obecné principy byly zakotveny již v úvodní části Závěrečného aktu. Bylo však zřejmé, že takové závazky naprosto odporují sovětské vnitropolitické praxi a jen těžko se dalo předpokládat, že by Moskva uvedené závazky dodržovala. Jednoduše řečeno, Sovětský svaz a jeho satelity podepsaly další z mezinárodních dohod, které nehodlaly plnit stejně tak, jako již porušovaly řadu dřívějších smluv a deklarací, což ovšem mezinárodní společenství bralo na vědomí jako v podstatě normální věc a sovětské předáčí očekávali, že tomu tak bude i nadále. Helsinský proces však v této oblasti mnoho změnil. Na všech jeho následných konferencích byla totiž otázka dodržování lidských práv v SSSR a východoevropských zemích jednou z nejostřeji sledovaných a kritizovaných. Problém politického útlaku byl Závěrečným aktem internacionalizován a Západ tak dostal legitimní právo hodnotit dodržování přijatých závazků a kritizovat Moskvu a její satelity za jejich porušování. Současně znamenal helsinský Závěrečný akt již zmíněnou velkou inspiraci a podporu disidentským hnutím jak v SSSR, tak zemích bloku.

Sovětský svaz a jeho spojenci naproti tomu získali od Západu komplexní

uznání politického a teritoriálního statu quo v Evropě. Především se jednalo o neměnnost těch hranic, které byly po válce provizorně stanoveny Postupimskou konferencí. Východoevropští vůdci dosáhli uznání hranic Polska, NDR i SSSR a rozdělení Německa, což posílilo statut NDR. Z hlediska Sovětského svazu a Brežněva osobně byl Závěrečný akt obrovským úspěchem. Dosáhl toho, o co Sovětský svaz marně usiloval prakticky od konce druhé světové války.

Od *détente* ke druhé studené válce

V polovině 70. let Sovětský svaz již vstoupil do období politické a ekonomické stagnace, kterou se zpožděním následoval úpadek prestiže na mezinárodním poli. Vira v opravdovost a proveditelnost Leninových mesianistických vizí brala za své a brežněvovské reálie ubíraly marxistické ideologii poslední zbytky životaschopnosti a přitažlivosti. Bez ohledu na všechny integrační kroky přetrvával v sovětském bloku polycentrismus a jeho rozsáhlé dezintegraci bránil pouze sovětský protitlak. Bez ohledu na tyto skutečnosti a zcela v souladu s Parkinsonovými zákony využil Brežněv *détente* k obratu v sovětské zahraniční politice směrem k imperiálnímu nástupu v některých částech Třetího světa. Vhodné vnější podmínky pro jeho expanzi vytvořila nejednota a deprese v západní Evropě, která strádala ropnou krizí, a slabost Spojených států, zahořklých a rozpolcených porážkou ve Vietnamu a trpících vnitropolitickými problémy. Aktivistická politika měla podle sovětských představ naopak demonstrovat převahu vlastního systému nad „dekadentním a upadajícím Západem“. Dala by se charakterizovat také jako ostřejší parafráze výroku J. F. Kennedyho, který svého času konstatoval, že Rusové vycházejí z principu „Co je naše, to je naše. Co je vaše, o tom se dá diskutovat.“

V roce 1974 se v Portugalsku zhroutila diktatura. Nový režim zastavil války v koloniích a příštího roku udělil nezávislost Angole a Mosambiku. V Mosambiku se moci celkem bez potíží chopil moci marxistický režim, ale v Angole došlo k boji o moc mezi třemi hnutími, která dosud bojovala proti portugalské nadvládě. Jednotlivá osvobozeněcká hnutí však podporovaly Spojené státy, Čína a Sovětský svaz. Triumfovalo marxistické hnutí MPLA, na jehož podporu vyslala kubánská vláda již v roce 1975 do Angoly své vojsko a Sovětský svaz poskytl pro jeho přepravu téměř kompletní logistickou podporu. Kubánská intervence pro tuto chvíli slavila úspěch. MPLA obsadila hlavní město Luandu a větší část území země. Angolu však zachvátila občanská válka s hnutím UNITA, které podporovala Jihoafrická republika a v 80. letech Spojené státy. Válka trvala do počátku 90. let a dodnes není zcela zažehnána. Sovětsko-kubánská intervence však přiměla amerického

ministra zahraničních věcí H. Kissingera, aby požádal Kongres o schválení pomoci pro odpůrce MPLA. Kongres však v obavě z možného „dalšího Vietnamu“ vládní návrh odmítl. Tím umožnil lehké převzetí moci hnutím MPLA a hlavně ukázal značnou vnitřní sílu tzv. vietnamského syndromu, který paralyzoval akceschopnost Spojených států. Intervence v Angole však měla v dlouhodobém výhledu kontraproduktivní důsledky. Angola se stala výzvovou, v níž mizela kubánská a sovětská pomoc a ve Spojených státech dále posílila kritiky *détente* a důvěry v politiku Sovětského svazu.

V letech 1975–1979 poskytoval Brežněvův režim především vojenskou podporu řadě režimů v Africe a zavrhl tak původně velmi opatrnou politiku, kterou dosud na tomto kontinentě sledoval. V oblasti tzv. Afrického rohu získal Sovětský svaz již na počátku 70. let silný vliv v zaostalém Somálsku a s ním také důležitou základnu pro své válečné námořnictvo a letectvo v přístavu Berbera. V roce 1974 pak uzavřel se Somálskem smlouvu o přátelství a spolupráci. V sousední Etiopii po svržení císaře Haile Selassieho převzala v roce 1974 moc stále levicovější Vojenská revoluční rada, která po roce 1977 zaujala zcela promoskevskou linii. Sověti se pokusili této příležitosti využít. Somálsko, vyzbrojené a vycvičené Sovětským svazem a nepochybně počítající s jeho podporou, zahájilo však s Etiopií válku o provincii Ogaden, na kterou si činilo nárok. Sověti byli v pasti, neboť dost dobře nemohli podporovat oba režimy. Po neúspěšném pokusu o vyřešení dilematu prostřednictvím socialistické federace obou států, se Sovětský svaz rozhodl podporovat větší a vlivnější Etiopii.

Kuba se sovětskou pomocí opět vyslala na pomoc etiopskému režimu své vojenské jednotky a zhruba 17 tisíc Kubánců válčilo v Ogadenu. Později byli nasazeni i do dlouhých bojů proti separatistickým hnutím v Eritreji. V listopadu 1978 uzavřely Sovětský svaz a vojenský režim v Etiopii smlouvu o přátelství, zatímco Somálsko ji v roce 1977 vypovědělo. Sovětská vojenská pomoc chudé Etiopii se v této době odhadovala na plnou miliardu dolarů ročně, a to ve stejnou dobu, kdy v této zemi řádil těžký hladomor, který stál statisíce obětí. Kubánské a etiopské vojsko ve válce v Ogadenu odrazilo somálskou ofenzivu a v únoru 1978 dokonce hrozila intervence do samotného, převážně muslimského Somálska. Moskva jí však zabránila, neboť se obávala nepříznivé odezvy u svých spojenců na Středním východě, Sýrie a Iráku.

Vítězství v Angole předcházel 25. sjezd KSSS v roce 1976, na němž Brežněv vysoce oceňoval svoji vlastní zahraniční politiku a zdůrazňoval, že mezinárodní postavení Sovětského svazu nebylo nikdy tak silné a pevné. Byla to do značné míry pravda, situace se však měla brzy změnit a již v okamžiku, kdy sovětský vůdce pronášel svá slova, neplatila pro oblast Středního Východu. Tam sovětský vliv naopak velmi poklesl. V polovině března 1976 totiž egyptský prezident Sadat vypověděl smlouvu o přátelství se Sovětským svazem z roku 1971 a definitivně se od Moskvy odpoutal. Vztahy obou

zemí se zhoršovaly již od roku 1972, definitivní ránu jim pak zasadilo odmítnutí Moskvy odložit splátky obrovského egyptského dluhu. Sadat tehdy reagoval vypovězením sovětských poradců ze země. Případ ukazoval slabiny sovětského vlivu ve Třetím světě a omezené základy, na kterých stál. Brežněv však dále pokračoval v pokusech o šíření vlivu a získávání nových klientů.

Souběžně s oslabováním sovětského vlivu se egyptský prezident přimýkal ke Spojeným státům a naznačoval ochotu vyřešit dlouhotrvající konflikt s Izraelem. Moskva se sice pokoušela oslabit Sadatovy pozice jako mluvčího arabského světa a trvala na své účasti na mírovém řešení konfliktu, ale Sadat se uchýlil ke zcela bezprecedentnímu kroku a v listopadu 1977 navštívil jako první arabský státník Izrael. Uvedl tak do pohybu proces, který s americkým zprostředkováním a osobním přispěním prezidenta Cartera vyvrcholil v září 1978 podepsáním známých dohod z Camp Davidu (Camp David je letní rezidencí prezidentů USA ve státě Maryland) a v březnu příštího roku uzavřením egyptsko-izraelské mírové smlouvy. Sovětský svaz byl z tohoto procesu vyřazen a ve snaze udržet se na Středním Východě posílil svoji orientaci na Sýrii, Libyi a Organizaci pro osvobození Palestiny (OOP), které však nemohly ústřední vliv Egypta nahradit. Kromě toho spojení s dobrodružnou politikou uvedených států a OOP rozhodně pověsti Moskvy nepřispělo, naopak, dostávalo ji do nebezpečných situací a ekonomicky ji vyčerpávalo.

Sovětská expanze ve Třetím světě a snaha se zde udržet byla úzce spjata nejen s rozmachem vzájemného obchodu a politickou podporou klientských států, ale především s jejich ekonomickou a vojenskou podporou. Odhaduje se, že v letech 1954–1977 se Sovětský svaz zavázal k ekonomickým projektům v celkové hodnotě asi 13 miliard dolarů. Své závazky však splnil jen zčásti, neboť rozvojovým zemím poskytl pomoc ve výši 7,1 miliardy dolarů a z této sumy šly 3/4 na Střední Východ a do zemí jižní a jihovýchodní Asie. Zatímco sovětská ekonomická pomoc stagnovala, vojenská se rychle zvyšovala v souvislosti s podporou řady válčících států, jeho aktivistickou politikou a možnostmi sovětského hospodářství. V letech 1954–1967 poskytoval Sovětský svaz rozvojovým zemím vojenskou pomoc v hodnotě asi 300 miliard dolarů ročně. Tato částka v následujících letech prudce rostla a jen v roce 1977 činila asi 3,3 miliardy dolarů. Sovětské vojenské dodávky v letech 1972–1977 dosáhly celkové hodnoty asi 14,1 miliardy dolarů. Změnili se také její příjemci. Ještě na počátku 70. let směřovaly sovětské zbrojní dodávky téměř výhradně na Střední Východ a do jižní a jihovýchodní Asie (Indie a Vietnam). Od roku 1975 se však hlavním příjemcem sovětských zbraní stal africký kontinent, kam směřovala více než polovina sovětské vojenské pomoci. Pro sovětskou ekonomiku znamenala taková výše vojenské pomoci další obrovskou zátěž, protože byla poskytována fakticky zdarma, na

Tab. 69 – Obchod se zbraněmi v letech 1975–1979 (v miliónech dolarů a v cenách let 1975–1979)

příjemce	celková hodnota dodaných zbraní	exportér		
		SSSR	ČSSR	PLR
Bulharsko	1200	1200	20	10
Československo	1300	1200	–	–
Maďarsko	1000	975	50	10
NDR	2000	1700	230	70
Polsko	1500	1200	210	–
Rumunsko	875	675	30	70
SSSR	2800	–	1900	800
<i>Varšavská smlouva</i>	10 700	7000	2400	950
Angola	850	500	10	20
Etiopie	1800	1500	30	10
Indie	2200	1800	50	40
Irák	6800	4900	80	30
Libye	6900	5000	270	250
Severní Korea	575	280	–	10
Sýrie	4500	3600	310	10
Jemen	625	210	–	100
Jugoslávie	625	525	–	5
celkem	94 400	33500	3200	1400

Zdroj: Chęcinski M., Poland's Military Burden, Problems of Communism, No. 3, 1983, s. 39

Pozn. Zpracováno podle World Military Expenditures and Arms Transfers 1970–79, Washington, March 1982, s. 127–130. Autor uvádí, že s ohledem na zaokrouhlování nemusejí konečné součty souhlasit (údaje jsou vyňaty z rozsáhlejších tabulkových celků, kde součty souhlasily).

zajištění vlastních zcela přemrštěných mocenských zájmů. V další perspektivě se však ukazovalo nejen to, že rozvojové země nejsou naprosto schopné (a často i ochotné) sovětskou vojenskou pomoc splácet, ale i to, že Moskva tímto způsobem pevnější postavení ve Třetím světě nezíská.

Reakce Spojených států na sovětskou aktivitu ve Třetím světě a na jeho postup při dodržování závazků a neutuchající zbrojení přicházela ze dvou směrů. Jedním z nich byl směr konzervativní, reprezentovaný např. pozdějším prezidentem USA Ronaldem Reaganem, který *détente* odmítal. Zastával názor, že výhody z ní má pouze Sovětský svaz, a to na úkor prestiže a bezpečnosti Spojených států. Nejdříve se však uplatnil v americké politice směr druhý, liberální, jehož stoupenci tvrdili, že politika *détente* je užitečná, pokud

USA věnují větší pozornost svým spojencům, dodržování a prosazování amerických ideálů, morální obrodě USA, ochraně lidských práv atd.

V roce 1976 byl prezidentem USA zvolen politik demokratické strany Jimmy Carter, který chtěl pokračovat v Nixonově a Kissingerově politice *détente*. Položil však podstatně větší důraz na dodržování lidských práv v Sovětském svazu a v zemích sovětského bloku. Právě kontrola dodržování těchto závazků, které východoevropské země převzaly na Helsinské konferenci, patřila k hlavním tématům na následných konferencích helsinského procesu v Bělehradě (1977) a Madridu (1980–1981), ale také ve dvoustranných vztazích.

Z hlediska Sovětského svazu a jeho satelitů byly západní kampaň za dodržování lidských práv a principy, ze kterých vycházela, nepřijatelné jak z propagandistického hlediska, tak především svým subverzivním nábojem. Základní lidská práva byla a jsou ztotožněna s demokratickým politickým systémem a jejich absence je známkou autoritářských režimů. Politický systém Sovětského svazu a satelitních zemí byl však založen na jejich striktním odmítnutí jako principů buržoazních, a tudíž nepřátelských socialistické společnosti. Problematika lidských práv se tedy úzce dotýkala samotných základů a podstaty politických systémů Sovětského svazu a států jeho bloku. Subverzivní charakter kampaně za lidská práva se spolu s dalšími faktory plně projevil o desetiletí později v revolucích roku 1989.

Druhou zahraničně politickou dominantou Carterovy politiky se staly rozhovory o smlouvě SALT II. Obě strany považovaly za nutné dohodu uzavřít bez ohledu na zhoršující se vzájemné vztahy. Brežněv považoval SALT II za důležitý prvek *détente*, který zapadal do celkové zahraničně politické linie Sovětského svazu. Carter pak považoval dohodu za důležitý nástroj kontroly jaderného zbrojení a za prostředek regulování sovětského zbrojení. Rozhovory o dohodě SALT II dlouho vážly na problémech spojených s rychlým vývojem nových zbrojních systémů, na otázce počtů hlavic a jejich porovnání, ale také na rozmisťování sovětských raket středního dosahu SS–20, které byly zaměřené proti západní Evropě. K formálnímu podpisu dohody SALT II došlo ve Vídni až 18. června 1979 při setkání Brežněva s Carterem. Dohoda povolovala každé straně disponovat do roku 1981 celkem 2 400 strategickými zbraněmi a pak do ledna 1985 jen 2 250. Z nich mohlo 1320 nést hlavice MIRV. Do počtu nosičů byly zařazeny také těžké bombardéry vyzbrojené střelami s plochou dráhou letu. V Americe se proti dohodě SALT II zvedla vlna kritiky, a když Moskva v prosinci 1979 intervenovala v Afghánistánu, Carter sám stáhl projednávání smlouvy z programu Kongresu. Dohoda tak sice nebyla nikdy ratifikována, obě strany ji však v praxi dodržovaly.

Tab. 70 -Vojenská kapacita evropských členských zemí Varšavské smlouvy v roce 1978

země/typ jednotek	složení	počet	celkem
Bulharsko pravidelné vojsko	pozemní síly	115 000	150 000
	námořnictvo	10 000	
	letectvo	25 000	
zálohy	pozemní síly	200 000	235 000
	námořnictvo	15 000	
	letectvo	20 000	
paramilitární jednotky	pohraniční stráž	15 000	189 000
	stavební vojsko	12 000	
	vojenská policie	12 000	
	lidové milice	150 000	
celkem			574 000
Československo pravidelné vojsko	pozemní síly	140 000	186 000
	letectvo	46 000	
	letectvo	50 000	
zálohy	pozemní síly	300 000	350 000
	letectvo	50 000	
paramilitární jednotky	pohraniční stráž	10 000	132 500
	civilní obrana	2 500	
	lidové milice	150 000	
celkem			668 500
Maďarsko pravidelné vojsko	pozemní síly	91 000	114 000
	letectvo	23 000	
	letectvo	13 000	
zálohy	pozemní síly	130 000	143 000
	letectvo	13 000	
paramilitární jednotky	pohraniční stráž	15 000	75 000
	lidové milice	60 000	
celkem			332 000
NDR pravidelné vojsko	pozemní síly	105 000	157 000
	námořnictvo	16 000	
	letectvo	36 000	
zálohy	pozemní síly	250 000	305 000
	námořnictvo	25 000	
	letectvo	30 000	
paramilitární jednotky	pohraniční stráž	46 000	571 000
	bezpečnost	25 000	
	lidové milice	500 000	
celkem			1 033 000

Tab. 70 -Vojenská kapacita evropských členských zemí Varšavské smlouvy v roce 1978

Polsko pravidelné vojsko	pozemní síly	222 000	306 500
	námořnictvo	22 500	
	letectvo	62 000	
zálohy	pozemní síly	500 000	605 000
	námořnictvo	45 000	
	letectvo	60 000	
paramilitární jednotky	pohraniční stráž	18 000	450 000
	bezpečnost	77 000	
	lidové milice	350 000	
celkem			1 361 500
Rumunsko pravidelné vojsko	pozemní síly	140 000	180 500
	námořnictvo	10 500	
	letectvo	30 000	
zálohy	pozemní síly	300 000	345 000
	námořnictvo	20 500	
paramilitární jednotky	letectvo	25 000	737 000
	pohraniční stráž	17 000	
	bezpečnost	20 000	
celkem			1 262 500

Zdroj: Jones Ch. D, Soviet Influence in Eastern Europe. Political Autonomy and the Warsaw Pact, New York 1981, s. 146 (zpracováno podle The Military Balance 1978-1979, London 1978, s. 13-15)

Konec détente: Afghánistán a polská krize

Politiku *détente* oslabovaly již zmíněné sovětsko-kubánské aktivity v Africe, ale i čínsko-americké sblížení, nicméně definitivně ji pohřbila sovětská intervence v Afghánistánu v prosinci 1979. Sovětský svaz udržoval s Afghánistánem přátelské vztahy od počátku 20. let, což nebyl jen důsledek jeho náklonnosti či sympatií. Většina sovětských vojenských učebnic již tehdy zdůrazňovala, že Sovětský svaz se za žádnou cenu nesmí zaplést do války v Afghánistánu, neboť jak ukázala britská koloniální éra, tuto zemi nelze dobyt a udržet. Geograficky a klimaticky je vhodná pouze pro vedení gerilové války a navzájem znesvářené kmeny se vždy sjednotí proti jakékoliv cizí invazi.

Sovětský svaz měl v zemi výrazný vliv již od nastolení Muhammada Daúda, který zde v roce 1973 vyhlásil republiku, Afghánistán však nadále zůstal

nezávislým státem. V dubnu 1978 však důstojníci afghánské armády podporovaní místními komunisty provedli v zemi převrat. V Afghánistánu byla nastolena komunistická diktatura v čele s Núr Muhammadem Tarákím, který stál v čele jedné ze dvou frakcí afghánských komunistů. Jeho režim začal odstraňovat politické oponenty, včetně příslušníků druhé komunistické frakce, a pokoušel se vnutit zaostalým, leč bojovným kmenům reformy a socialismus. Tarákího ateismus, reformy komunistického stříhu a zjevná podřízenost Moskvě, ale také brutalita režimu, mu zneprátelily většinu obyvatelstva. Povstání proti vládě začalo prakticky ve všech provinciích země již v srpnu 1978. V jeho čele stálo muslimské duchovenstvo a předáci jednotlivých kmenů. Přestože ústřední marxistická vláda dostávala sovětskou pomoc (a v zemi bylo v roce 1979 asi 10 000 sovětských vojenských a civilních poradců), stále více jí hrozilo, že se zhroutí. Sověti proto Tarákího v září 1979 nahradili Háfizulláhem Amínem, ale změna situací jen zhoršila, neboť Amín si počínal ještě brutálněji než jeho předchůdce. Moskva se pokoušela odvrátit hrozící pád jeho vlády leteckým bombardováním povstaleckých pozic, to však nestačilo. Sovětský svaz tak byl postupně vtahován do hořké afghánské občanské války podobně jako Spojené státy o dvě desetiletí dříve do války ve Vietnamu.

Moskva nakonec dala při řešení situace v Afghánistánu přednost uplatnění Brežněvovy doktríny a 12. prosince 1979 na zasedání politbyra ÚV KSSS padlo rozhodnutí vojensky zasáhnout. Tehdejší postoje jednotlivých sovětských mocenských složek dodnes nejsou příliš jasné. První reakce vycházely z toho, že půjde o marginální a rutinní záležitost. Ještě březnové zasedání politbyra počítalo s tím, že postačí dodávky vojenského materiálu, „poradců“ a nepřímá sovětská vojenská a politická asistence (s intervencí se raději nepočítalo). Tyto přípravy ilustrovaly způsob vytváření sovětské zahraniční politiky, jelikož kromě praktických aspektů zahrnovaly další průvodní aktivity jako preventivní varování Pakistánu, aby se do věci nepletl, preventivní posílení vojenské síly na jižní sovětské hranici či přípravu materiálů „demaskujících“ vměšování Pakistánu, Spojených států, Íránu a Číny do vnitřních afghánských záležitostí. Opomenuta nebyla ani příprava argumentů proti obvinění Moskvy z agrese. Konečné rozhodnutí mělo výrazně politický ráz, svědčilo však o podcenění situace. Snahou zabránit „ztrátě“ Afghánistánu si Moskva „vyrobila“ vlastní Vietnam.

Silné armádní jednotky začaly intervenci 24. prosince 1979. Speciální oddíly KGB současně po těžkých bojích obsadily v Kábulu vládní budovy a zavraždily Amína a jeho rodinu (tzv. operace *Štorm – 333*). Intervence byla sice masivní, trvalo však ještě několik dalších týdnů, než sovětská armáda získala plnou kontrolu nad Kábulem a provinčními centry. Opět se ale ukázalo, že vojensky úspěšná operace může přinést nečekaně silné kontraproduktivní politické a psychologické důsledky. Sověti se pokoušeli ospravedl-

nit intervenci řadou nepřiliš vhodných argumentů. Žádost nově dosazeného loutkového prezidenta Babraka Karmala o sovětský vojenský zásah sice přišla do Moskvy, ale až tři dny po zahájení intervence. Nutnost zásahu byla zdůvodňována i neobratnými argumenty, např. tím, že Amín se prý na rozkaz americké CIA chystal zaprodat afghánskou revoluci atd. Reakce světové veřejnosti a USA byla rychlá a nepříjemně ostrá a Sovětský svaz se v jejím odhadu hluboce zmýlil. Po zkušenostech z Afriky nepředpokládal, že by USA výrazněji reagovaly na zásah v tak vzdálené a z amerického hlediska nevýznamné zemi. Washington však došel k závěru, že sovětská zdůvodnění jsou irelevantní a Carter přijal řadu opatření: sovětský dovoz obilí z USA byl kvantitativně omezen, na export vyspělých technologií bylo uvaleno embargo a Spojené státy spolu s řadou dalších států bojkotovaly letní olympijské hry, které se konaly v létě 1980 právě v Moskvě.

Ve Washingtonu považovali hlavně sovětskou intervenci za nebezpečný krok směrem v Perském zálivu a jeho obrovským zdrojům ropy. Carter proto v poselství Kongresu *O stavu unie* z 23. ledna 1980 varoval před důsledky sovětské intervence slovy, která položila základ tzv. Carterovy doktríny: „Jakýkoliv pokus jakékoliv cizí síly získat kontrolu nad oblastí Perského zálivu bude považován za útok proti životním zájmům Spojených států a takový útok bude odražen s použitím všech nezbytných prostředků, včetně vojenské síly.“ O naprosto odmítavé reakci světa, s níž Moskva nepochybně nekalkulovala, svědčilo hlasování ve Valném shromáždění OSN, které v polovině ledna 1980 odhlasovalo poměrem 108 hlasů proti 18 rezoluci, požadující „okamžité stažení všech cizích vojsk z Afghánistánu“.

Proti sovětské intervenci a Karmalově loutkově vládě se v samotném Afghánistánu rozhořela svatá válka afghánských mudžahedínů, byť byli rozděleni do řady vzájemně řevnivých organizací. Mudžahedínové v krátké době kontrolovali na 80 % území země a získávali stále větší podporu v zahraničí. Zvláště Spojené státy jim poskytovaly v souladu s tzv. Reaganovou doktrínou rostoucí podporu. Ta ale přicházela také od řady dalších, zejména islámských států. Sovětský svaz musel proto v Afghánistánu udržovat armádu o síle více než 100 000 mužů, letecké síly atd. Stejně jako ve Vietnamu se i zde ukázalo, že klasická konvenční výzbroj není v gerilových válkách příliš účinná a tak sovětská armáda kontrolovala jen města a jejich blízké okolí, venkov však měli ve své moci mudžahedínové.

Zvolení R. Reagana americkým prezidentem v roce 1980 ukazovalo posun amerického veřejného mínění směrem ke konzervativismu. Reagan v předvolební kampani ostře útočil proti Sovětskému svazu, referoval o něm jako o imperialistickém státě, jehož ambice sahají do všech koutů světa, a později ho označil za pověstnou „říši zla“. Carterovu administrativu obviňoval z appeasementu vůči Moskvě. Jeho vlastní vláda nasadila vůči Sovětskému svazu ostrý kurs a podstatně rozšířila zbrojení, včetně zahájení kontroverz-

ního programu tzv. hvězdných válek (Strategické obranné iniciativy, SDI) v roce 1983.

Jen několik měsíců po Afghánistánu a prudkém zhoršení vztahů se Západem, které znamenaly definitivní konec *détente*, musela Moskva čelit další krizi. Tentokrát se však odehrávala v její nejvlastnější zájmové sféře, v sovětském bloku. V Polsku vypukla krize, která naznačovala stupeň rozkladu nejen místního režimu, ale i dalších režimů bloku. Pro Polsko konce 70. let byl charakteristický souběh ekonomické a sociálně politické krize. Zadlužená ekonomika země se hroutila a zvolení krakovského arcibiskupa K. Wojtyly za papeže Jana Pavla II v říjnu 1978 a jeho návštěva Polska v následujícím roce tu výrazně posílily odpor proti vládě. Polsko stálo před krizí, která vybuchla v létě 1980 a v dalších měsících zatlačila režim do hluboké defenzivy.

Mimořádné zasedání Politického poradního výboru, vrcholného orgánu Varšavské smlouvy, ovšem již v prosinci 1980 zdůraznilo, že Polsko musí zůstat i nadále socialistickým státem. Moskva reagovala zprvu celkem rychle a již v srpnu zřídila speciální komisi, která sledovala a vyhodnocovala polský vývoj. V jejím čele stál ideolog M. Suslov a členy byli J. Andropov (KGB), A. Gromyko (ministr zahraničních věcí) a D. Ustinov (ministr obrany). Současně Sovětský svaz stahoval k polským hranicím vojenské jednotky, čímž se stupňovalo nebezpečí další „internacionální pomoci“. Před ní však Moskvu varovali jak polští činitelé, kteří upozorňovali, že se obyvatelstvo i armáda postaví na odpor, tak veřejně i diplomatickými kanály prezident Carter a západoevropské země, mj. i vlivný západoněmecký kancléř Helmut Schmidt, kterého Brežněv respektoval.

Po celý následující rok zůstávalo Polsko v pohybu a Moskva byla naopak konsternována jak tímto vývojem, tak svou neschopností najít schůdné řešení. Jako obvykle se uchýlila k široké paletě nátlakových prostředků, od intenzivní propagandistické kampaně, až po vojenskou hrozbu. Rozsáhlé vojenské manévry se konaly například v březnu 1981. Na druhé straně však existují nepřímé doklady o sovětské nechuti intervenovat. V průběhu polské krize nechal například Brežněv vyměnit značnou část velitelských kádřů ve vojenských okruzích, které by se na intervenci do Polska mohly podílet. Řada „jestřábů“ byla nahrazena důstojníky zcela loajálními vůči Brežněvovi, což minimálně nasvědčuje ne-li snaze invazi neuskutečnit, pak alespoň úsilí udržet vývoj v rámci převážně politických a nikoliv vojenských řešení. Moskva však musela brát v úvahu i to, že polské události se setkávaly se značným ohlasem a sympatiemi především v západních částech Sovětského svazu, posilovaly sebevědomí místní opozice, což její dilema jen zesilovalo. Vojenská akce mohla tyto tendence ovlivnit nevyočitatelným způsobem.

V Polsku na jedné straně požadovala Solidarita prohloubení společensko-politických reforem, na straně druhé ve svých rukách koncentroval stále ví-

ce moci generál Wojciech Jaruzelski. Ten se na konci roku 1981 odhodlal k akci a 13. prosince 1981 vyhlásil v zemi válečný stav. Sovětské vedení velmi vřele uvítalo tento zákrok, který ho zbavil nutnosti podniknout přímou vojenskou akci.

Sovětskému svazu bránil v intervenci v Polsku celý soubor faktorů. Jednak by způsobila další podstatné zhoršení vztahů se Spojenými státy, s možností americko-čínské sblížení, které by dostalo Sovětský svaz do silné mezinárodní izolace. Radikálně by se zhoršily také vztahy se západní Evropou, které byly tehdy ještě relativně dobré. Navíc hrozilo, že by intervence mohla vést k rozkolu v sovětském bloku. Stranické elity některých států (NDR, Československa, Bulharska) sice naléhaly na intervenci, proti se však ostře stavělo Rumunsko a také Maďarsko mělo výhrady. Při jakékoliv intervenci musel Sovětský svaz také očekávat aktivní i pasivní polský odpor, a to nejen v jejím průběhu, ale především v dlouhodobé perspektivě. Právě dlouhodobá rezistence by byla pro ochablý Sovětský svaz z hospodářského hlediska devastujícím „závazkem“, zvláště když byl již angažován v Afghánistánu. Moskva by v takovém případě musela Polsko ekonomicky sanovat a vydržovat, což by znamenalo další, patrně nezvládnutelné ekonomické náklady.

Détente byla nyní již minulostí. Na druhé straně Atlantiku prezident Reagan urychleně obnovoval americkou vojenskou sílu, ale také, což bylo možná ještě důležitější, sebedůvěru USA. Vůči Sovětskému svazu nastolil ostrou politiku a oba státy se častovaly propagandistickými výpady plnými vzájemného očerňování. Postavení Moskvy nezlepšilo ani velmi pozvolné zlepšování vztahů s Čínou, se kterou byly koncem 70. let obnoveny rozhovory o vytyčení sporných úseků společné hranice. Kontakty obou států byly navíc na čas narušeny čínskou intervencí proti sovětskému spojenci, Vietnamu v roce 1979.

Mnoho pozorovatelů očekávalo, že nemocný a senilní Brežněv uvolní na 26. sjezdu KSSS v roce 1981 cestu mladšímu nástupci. K tomu však nedošlo a všichni stávající členové politbyra a sekretariátu byli opětovně zvoleni. Brežněv již prakticky nevládl, ale delikátní rovnováhu v politbyru narušilo úmrtí M. Suslova počátkem roku 1982. Moc postupně přebíral bývalý šéf KGB Jurij Andropov, který se v březnu stal hlavním ideologem a v létě převzal řízení sekretariátu ÚV KSSS. Po Brežněvově smrti (10. listopadu 1982) ho nahradil i v nejvyšší stranické funkci.

Brežněv svému nástupci zanechal stagnující a zastaralou ekonomiku, vnitřně narušenou a rozpory se zmitající společnost. V zahraniční politice dosáhl Brežněv zpočátku řady významných úspěchů, včetně potvrzení nenarušitelnosti poválečných hranic a statu quo v Evropě. Umožnila to politika *détente*, kterou sovětský vůdce usilovně prosazoval. Vzápětí však jeho ambiciózní aktivistická politika ve Třetím světě *détente* narušila. Jejím

definitivním koncem pak byla intervence v Afghánistánu, která Moskvě nepřátelila muslimský svět a vyhrotila vztahy se Spojenými státy i západní Evropou. Zahraničně politické postavení Sovětského svazu tak na konci Brežněvovy éry nebylo o nic lepší než v době, kdy se chopil moci.

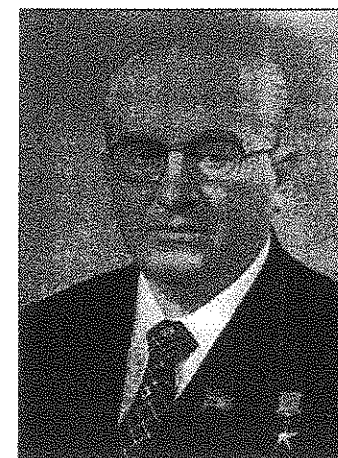
Interregnum: Andropov a Černěnko (1982–1985)

Ke konci svého života ztratil Brežněv kontrolu nejen nad vládou, ale i nad chováním své rodiny, a v posledním roce byl již tak bezmocný, že ji nebyl ani schopen chránit. V Moskvě tehdy kolovaly pověsti o eskapádách jeho dcery Galiny a jejím příteli „Borisovi Cikánovi“, který byl velmi vlivnou osobou v cirkusovém světě. Bez jeho povolení nikdo z této branže nevycestoval do ciziny, a za povolení se platilo diamanty a šperky. Ostatně, Galina byla náročná a těšil ji divoký noční život, přičemž všechno kryl její manžel, generál Jurij Čurbanov, náměstek ministra vnitra. Byla tu ale ještě jiná síla, KGB, v jehož čele stál J. Andropov. Dříve zasáhnout nemohl, nyní však díky Brežněvově zdravotnímu stavu mohl začít zatčením Borise. Další kroky vedly k oslabení a později zatčení samotného Čurbanova, který ovládal obrovskou úplatkářskou a korupční síť.

Andropov byl v této době na Západě téměř neznámou osobou. Pozornost vyvolávala jeho plynná angličtina, údajná záliba v západní hudbě i to, že prý dával přednost whisky před vodkou. To však byla ve skutečnosti jen legenda, kterou mu vytvořil samotná KGB. Andropov byl stoprocentním produktem sovětského systému. Narodil se v roce 1914 jako syn železničního dělníka u Stavropolu a zde také zažil ničivé důsledky války. Po válce vystudoval práva a v komunistické straně udělal rychlou kariéru. Po Stalinově smrti se stal velvyslancem v Maďarsku (1954–1957) a jeho počínání za maďarské revoluce zaujalo Moskvu natolik, že byl v roce 1961 zvolen do ÚV KSSS a o šest roků později postaven do čela mocného KGB. Andropov chtěl udržet tajnou policii pod kontrolou komunistické strany, ale současně z ní vytvořil sebevědomou, efektivní a profesionální organizaci. Stala se nástrojem boje jak proti korupci a jiným formám kriminality, tak proti disentu. Do jejich kompetenci však spadala hlavně kontrašpionáž i vnější rozvědka.

KGB byl také jednou z mála organizací v Sovětském svazu, která znala skutečnou situaci v zemi. Odtud plynul realismus zvláště jeho mladších příslušníků a jejich podpora mírným reformám. Andropov si na cestě k moci však zajistil podporu nejen KGB, ale také dalších rozhodujících struktur, armády a klíčových stranických činitelů. Jeho styl vlády se ostře lišil od Brežněvova pompézního stylu. Asketického Andropova nezajímala luxus, oslavy

a privilegia. Projevoval se jako opatrný reformátor. Pokoušel se omezit absentérství, alkoholismus, černý trh, vystupňoval boj proti korupci a pokusil se posílit všeobecnou disciplínu, pracovní zvláště. Jeho představa reformy spočívala ve zlepšení systému, aniž by se změnila jeho podstata. Příslušníci milice kontrolovali restaurace, obchody, hledali „ulejváky“ a hlásili je jejich zaměstnavatelům. Byla to kampaň ve stylu KGB, která však jen rozhořčila veřejnost a ke zlepšení produktivity přispěla nepatrně. Také protialkoholická kampaň, sice dobře míněná, situaci nezlepšila. A prodej alkoholu, vyráběného ve státním monopolu, byl právě v Sovětském svazu jistým zdrojem nemalých příjmů. Státní rozpočet byl chronicky mírně záporný a vláda, vzhledem k tomu, že v zemi neexistoval finanční trh, si neměla kde

Oficiální portrét J. Andropova

půjčit peníze na pokrytí deficitu. Místo toho se vytiskly další peníze, což byl klasický postup, jak podpořit růst inflace.

Podobně byla koncipována také Andropovova průmyslová a zemědělská politika, v jejímž rámci chtěl přesunout na podniky a kolchozy více rozhodovacích pravomocí. Případné výsledky se však mohly projevit až za delší čas. On sám ho neměl. Od poloviny roku 1983 se zhoršily jeho zdravotní problémy, byl závislý na dialýze a se zhoršujícím se zdravotním stavem slábl i jeho tlak na změny.

Patrně nejvýznamnějším Andropovovým úspěchem byla jeho kádrová politika, prosazování nových a mladších stranických kádrů a odstraňování Brežněvových obročníků. Za 15 měsíců, které strávil v úřadě, vyměnil pětinu všech oblastních a krajských tajemníků komunistické strany, pětinu všech ministrů a plnou třetinu vedoucích oddělení ve vlastním ÚV KSSS.